

GÜNÜMÜZ SİYASAL GÜNDEMİNİN ANA AKTÖRÜ OLARAK KOLEKTİF KİMLİKLERİN SOSYO-POLİTİK ANALİZİ

Hüsamettin İNAÇ*

ÖZET

Günümüz siyaseti algılar üzerinden yapılmakta ve bu algıların temsiliyetini kolektif kimlikler oluşturmaktadır. Farklı kültürlerin farklılıklarını yitirmeden bir arda, yan yana ve iç içe yaşamlarını ifade eden çokkültürlülük, farklı kimliklerin belirgin hale gelmesiyle birlikte siyasetin gündemine oturmuştur. Ne var ki her farklı kolektif kimliğin talebi bir diğeriyle çelişmektedir. Kamusal alana yansıtılan bu birbiriyle çelişen taleplerin karşılanması çoğunca mümkün olmamakta ve birlikte yaşama pratiği sekteye uğratılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma kimlik siyasetinin toplumsal ve siyasal neticelerini tartışmaya açma amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif kimlik, kimlik siyaseti, çokkültürlülük, kamusal alan, temsiliyet

THE SOCIO-POLITICAL ANALYSIS OF COLLECTIVE IDENTITIES AS THE MAIN ACTORS OF OUR RECENT POLITICAL AGENDA

ABSTRACT

The nowadays's policy has been implemented over the perceptions and the collective identities has been created by means of the representation matter of these perceptions. The multiculturalism as the concept of living the different cultural together without losing their difference together has been come to the political agenda as a result of the appearance of the different identities. Nevertheless, the collective identity claims can be mostly contrary to each other. The meeting of these various contradictory claims which have been reflected over the public sphere cannot be possible mostly and the practice of living together might be interrupted. In this context, this article aims to discuss the socio-political outcomes of the identity politics.

Keywords: Collective identity, identity politics, multiculturalism, public sphere, representation

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

1. Kolektif Kimlik

Kolektif kimlik kavramı son derece karmaşık ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir kavramdır. Bu keşmekeşin temel kaynağı kavramın hem gruplar ve ulusların gerçek ve varsayılan karakteristiklerine (dışarıdan bakış) ve hem de gruplar ve ulusların üyelerinin kendilerini diğer kolektifliklerden ayırt eden tanımlarını da (içeriden bakış) kapsamından kaynaklanmaktadır.

Etnik gruplar, uluslar, bölgeler ve dini topluluklar gibi kolektif antiteler bağlamında kimlik kavramının kullanımının henüz yeni yeni revaç bulmaya başladığını aklımızın bir köşesinde tutmamız gerekmektedir. Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi 1968 yılında basılmış bir eser olarak sadece kişisel ve psiko-sosyal kimlikten söz eder. Erikson bireysel kimliği, sürekli varlık bilinci ve insicamlı bir hafızanın sübjektif duygusu olarak tanımlar. Buna psiko-sosyal kimliğin çok tartışmalı bir kimlik olduğunu, içinde hem kimliğin sübjektif ve objektif unsurlarını ve hem de bireysel ve sosyal kimlikleri içerdiğini de ekler¹.

Bu meyanda tanımlanan bir kolektif kimlik kavramı 'ırk', 'ırksal gruplar' ve etniklik gibi müphem ve çok su götürür kavramların yerini almak üzere son yirmi beş yıllık zaman diliminde kullanılmaya başlanmıştır. Roosens'in etnik kimliği: 'hem ortak ata ve hem de ortak kültürel geleneği kendine hamletme ve / veya başka bir gruba ötekiler tarafından atıfta bulunulmaktan kaynaklanan aidiyet duygusu ve varoluşta süreklilik hissi (belirli bir zamanı aynı kişiyle geçirme)' olarak tanımlar². Burada dini kimlik kavramına muhalefet olarak dini misyon başarısının kabulüyle etik ve moral dini kurallar ve dini inançların özgün yapısının kabulü ile bağlantılıdır.

Aşağıdaki çözümlemede içeriden bakışa dayalı olarak kolektif kimlik kavramının kullanımını vurgulayacağım. Belirli şartlar altında dışarıdan bakış açısına referansta bulunarak kavramı ele alacağım. Kolektif kimlik kavramının kullanımıyla bağlantılı bir diğer ana problem, grup ya da topluluk üyelerinin kolektif kimliklerini gerçeklik olarak algılamaları gözlemidir. Bu açıdan köktenci hareketlerde genellikle çok güçlü bir biçimde bulunan bütüncül (holistik) düşünce tarzını yansıtır.

Kolektif kimlikler, kendilerini oluşturan kolektif sembollerin sadece bir bölümünden ibarettir. Bir ya da daha çok kolektif sembolün yardımıyla etrafımızdaki dünyayı zihinsel olarak kafamızda düzenleriz. Kolektif kimliklerimiz hakkındaki fikirler - ve ötekilerin kimlikleri - toplumun daha kucaklayıcı kolektif sembolizasyonu içindeki yerimizi tanımlar.

¹ Erikson, E.H., Identity, psychosocial. İçinde: D.L. Sills, ed., International Encyclopaedia of the Social Science. The Macmillan Company & The Free Press, 1968, Cilt 7, s.61.

² Roosens, E., Ethnicity as a creation: some theoretical reflections. İçinde: Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M. (eds.), Nationalism, ethnicity, and cultural identity, Utrecht University, 1995, s.30.

İçeriden bakış açısına dayalı kimliği konuşurken kolektif kimliğin her fikrinin, daima ‘biz’ ve ‘ötekiler’ arasında ayrıma dayandığı gözleminden başlayabilirim. Kolektif kimliklerden bahsederken neyi kast ediyoruz? Kolektif kimlikler kolektif semboller kavramıyla doğrudan bağlantılıdır. Kolektif kimlikler: ‘Kültürel özellikler gibi farklı kriterleri kullanarak onlar ve ötekiler duygusunu tanımlama araçlarından birisidir. Kimlikler ait oldukları kolektivitelere kişileri ikna eden parametrelerdir’³. Kolektif kimlikler grubun kendini - benzer bir biçimde - diğer gruplara kıyasla farklı görme açalarına işaret eder. Kolektif kimlikler grup üyelerinin bilincinde çapalanır.

Biz gerçekten bir sosyal sınıfa, dini gruba, ulusa, etnik gruba, profesyonel gruba aidiyet bilinci duygusunda grup bilincini konuşabiliydik. Fakat bu kavramı daha çok uzatmamalıyız. Kolektif kimlikler bir bakıma grup üyelerinin olgunluk dönemine gelmeden önce kazandıkları eğilimler, yani habitus tarafından da güçlü bir biçimde belirlenir. Grup üyeleri rekabetçi yapıları görünür hale gelmeden önce grup kültürleri tarafından ‘istila’ edilirler. Freud’un ‘ilk prensip’ dediği de budur. Daha sonra kolektif kimlikler, özellikle belirli bir olgunluğa eriştikten sonra, yetişkin olarak dâhil olunan gönüllülük kurumlarıyla ilgili profesyonel ya da kolektif kimlikler gibi önceki aidiyetlere eklenirler. Habitus bu seviyede de devreye girer ve üstüne düşen rolü oynar. Zira birey olarak hayatın ilk döneminde kazanılan eğilimler, belirli sanatsal ve mesleki eylemler için yapılan tercihlerle ilgili seçim süreçlerini etkileme eğilimindedirler.

Kolektif kimlik grup üyelerinin bu gruba dâhil olmayanlarla kendileri arasında var olan *belirli farklılıkların bilincini* ifade eder. Bundan dolayı kolektif kimlik kavramı, Öteki’nin sosyal ve kültürel karakterleri, alışkanlıkları ve fiziki görünüşleri hakkındaki tahayyül ve imgeleme ve nihayetinde kendine işaret eder. Bu farklılıkların farkındalığı ve bu aidiyet duygusu çok zayıf olabilir ve bu durumda Ötekine karşıtlık fikri tamamen yoktur. Bununla birlikte, pek çok durumda, kolektif kimlik *muhalefet fikriyle* birlikte gider: Ötekinin davranış tarzları, değerleri ve normları grup üyesi olarak ‘bizim’ karakterimizle kıyaslanamaz. Bu karşıtlık kalıplaşmış önyargı (stereotype) ile açıklanır. Öteki hakkındaki bu kabil önyargılar, grup üyelerinin içeriden bakışının bir parçasını oluşturur. Fakat aslında, paradoksal olarak, Ötekine dışarıdan bakışını yansıtır. Kolektif önyargılar, bu önyargılarca ‘tanımlanan’ grubun kendi imajından sıklıkla uzaklaşır. Kolektif önyargılar Ötekinin ‘dondurulmuş’ imajlarıdır ki ötekinin geliştirilen önyargıya aykırı gerçekleriyle yüzleşildiğinde değişime hassasiyetini ortadan kaldırır. Özellikle ulusal önyargılar *değişime inatçı bir direnç* ve yüksek düzeyde *yok sayma gösterisine* bürünürler. Farklı grupların üyeleri birbirleriyle etkileşime girdiği ve karşıt olunan önyargılarla çarpıştığı zaman

³ Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M., Introduction: cultural identity and development in Europe. In: Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M. (eds.), o.c., 1995, s.17.

durum daha da karmaşık hale gelir.

Kolektif kimliklerin değerlerden bağımsız olmadığını ve bu bağlamda Öteki'nin sadece farklı olarak kalmadığını, pek çok açıdan aşağı, bayağı ve değersiz olduğunu söylemeliyim. Ötekine karşı kurgulanan bu *üstünlük duygusu* kapalı topluluk ya da toplumlarda sıklıkla daha güçlüdür. Pek çok kültürel antropoloji çalışmasından çoğu *ilkel* kabilenin, şimdi ve geçmişte, kendilerini dünyanın merkezi olarak algıladıklarını ve kendilerini şöyle tanımladıklarını görüyoruz: 'Biz, insanlar'. Bunun en önemli göstergesi komşu kabile üyelerinin insan olarak algılanmamasıdır. Öteki farklı alışkanlık ve adetlere sahiptir ve genelde farklı bir dili konuşur. Ortak hayat tarzlarıyla şekillenen küçük toplumlarda birey tamamen bu kültür tarafından belirlenir. Dumont adetlerin arkasında bulunan görece düşüncenin, Öteki'nin bireysel düşünce tarzı ve insanlık tarihinin gelişimi bağlamında geride kaldığı fikri olduğunu iddia eder: 'Geleneksel bütünselcilikte (holism) insanlık toplumla birleştirilir, yabancılar değer erozyonuna uğratılır ve tüm vatanseverlik (patriotism) duyguları modern varyasyonları da dâhil olmak üzere bu duyguyla taraflı bir biçimde renklendirilmiştir⁴. Etnikmerkezçilik (ethnocentrism) ve yabancı düşmanlığı (xenophobia) bu bütünselci düşünceye eşlik eder.

Kolektif kimlikler bütünselci düşüncenin kaynağı olarak, uluslar, halklar, sosyal sınıflar gibi grupların düşünce tarzında gerçek antiteler olarak algılanırlar. Kolektif kimlikler kendilerini oluşturan parçaların birleşiminden daha fazlası olarak görülürler. Özgün bir ruhla yapısal birer düzenlemedirler. Pek çok durumda güçlü bir kolektif kimliğe ve gerçeklerin ayrılmaz bir biçimde imtizaç ettiği bir mazi halitasından ibarettir. Bir grubun kolektif kimliği içeriden iki şekilde görülür. Birincisi kolektif düzeydir ki, üyelerinin davranış ve sadakati ile ispatladıkları kimliklerince grup özgün bir nitelik kazanır. İkincisi ise bireysel düzeydir ki, bir üye gruba aidiyeti bağlamında kısmen ya da tamamen kendi kimliğini tanımlar. Başka bir ifadeyle, kolektif kimlikler üyelerin gruba bağlılık duygularının derecesini işaret eder. Örneğin bireyler gruba *dayanışma* (solidarity) duygusuna sahiptirler. Aslında, bir üye olarak üye olmayandan farklılık duygusu Öteki hakkında önyargının kullanımıyla pekiştirilir. Bu yolla bu önyargılar grup içi bütünleşme için oldukça işlevseldir. Bu önyargıların kullanımı gruba duygusal, bilişsel ve duyuşsal bağlılığı gözler önüne serer. Bu bağlamda, kolektif kimlikleri taşıyanlar ritüeller, semboller, anma törenleri, toplumda önemli dönüşüm günlerini abideleştirmeler gibi unsurlarla kolektif duygu ve bağlılıklarını somutlaştırmak ve dışarıya yansıtmak ihtiyacındadırlar. Pareto bu ihtiyacı, grup hayatının tortularına (residue) ayırdığı analizinde, 'duygularını dışsal faaliyetlerle gösterme ihtiyacı' olarak adlandırarak, tortuların üçüncüsü,

⁴ Dumont, L., *Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique l'idéologie moderne*. Paris: éditions du Seuil, 1983, s.119.

'tezahür ihtiyacı' olarak tespit etmiştir⁵. Bu ihtiyaç kendini, bir muhalefet göstergesi olarak, Öteki'ne ait olan sembolleri tahrip ve yok etme şeklinde de gösterebilir⁶. Nitekim Taliban Afganistan'da binlerce yıllık kadim Buda heykellerini yerle bir etmiştir. Zira bu semboller tek hak din olan İslam ve onun kitabı olan Kuran'dan sapmayı sembolize etmektedir. Yerleşmiş inançlara ve ikonlara düşmanlık (iconoclasm) Reformasyon dönemi boyunca Katolik Kilisesi'nin sembollerine düşmanlık bağlamında evrimci değişimin bir dönüm noktası olmuştur. Aynı biçimde, 'Kültürel Devrim' sürecinde Çin kültür mirasının tahrip edilmesi ve SSCB'nin çöküşüyle birlikte sosyalist sembollerin kazınması Öteki'nin sembollerini yok etmenin ikonoklastik birer örneklerini oluşturur. Sakal, kadınların başörtüsü ve ulusal renkler gibi bireylerin sadakatini kamusal hayata tezahür ettiren dışsal semboller hep birer ihtiyaçtan kaynaklanan doğal unsurlardır.

Kolektif kimlik kavramı, daha önce geniş bir biçimde ele aldığımız bütünsellik anlayışının ötesinde, ulus gibi geniş kimlik kategorilerinde grup içindeki diğer farklılıkları kuşatarak ve onlara hâkim gelerek totalleştirme (totality) fikriyle doğrudan ilişkilidir. İşte bu totalleştirme (bütünleştirme/homojenleştirme) fikri ve kavramı; grup içindeki bireylerin hayat şanslarının, ait oldukları grubun başarılarına güçlü ve özel bir biçimde bağlı olmasından neş'et eder. Bazen kolektif kimlik fikri misyon fikriyle at başı gelişir ki birey bağlı olduğu grubun iyiliği için materyalizme batmış dünyayı dönüştürebilecek bir rol oynamayı kendisine vazife edinir. Burada en önemli saik, Tanrı'nın iradesini hâkim kılmak ve böylece baskı altına alınmış tüm duygu ve kişileri tekrar özgürlüğe ve doğallığa kavuşturmaktır.

Kolektif kimlikler içeridekiler ve dışarıdakiler arasında ayrımı da beraberinde getirir. Ne var ki, dışarıdakilerin bazıları grup üyeleri tarafından potansiyel üyeler olarak görülerek dönmeye / katılmaya ikna edilmeye çalışılırlar. Grup içinde bazı üyeler lider, diğer üyeler takipçi ve arta kalanlar da marjinaldirler. Kolektif kimliğin doğasına ve sosyal çevreyle belirli etkileşimlere bağlı olarak, kolektif kimlik görece olarak açık ya da kapalı olabilir. Grup diğer gruplarla ihtilaf halindeyse ve ihtilafın konusu belirli hedeflere götürece kısıtlı kaynak ve enstrümanlarsa 'biz' ve 'onlar' arasındaki bölünme çizgileri kalın hatlarla çizilir.

Bir diğer ihtimal ise kolektif kimliğin belirli birey kategorisine empoze edilmesidir. İçerdekiler tarafından kişiler bazen seçiliş kriterlerine göre ırksal ve dini mirasları esas alınarak gönülsüzce kabul edilebilirler. Ya da bazı üyeler kendilerini tanımladıkları vasıfların aksine ve dışında yanlış parametrelerle yeni bir kimlik tarifi yapmaya zorlayabilirler. Nazi Almanya'sı

⁵ Pareto, V., *Traité de sociologie générale*. (Euvres complètes, Cilt XI, ed. Busino G.). Genève: Librairie Droz, 1968 (1917-1919, 2.cilt), 1089-1112.

⁶ İnaç, H., *Faşizmin ve Sosyalizmin Sosyo-politik Kökenleri*, MKM Kitabevi, Bursa, 2010a, ss.110-112

örneğin, kendinden kaçışın mümkün olmadığı katı ve kapalı kimliklerde, kısmen Yahudi kökenlilere empoze edilmeye çalışılmış parametreler mevcuttur. Bu yolla ‘onlar’ ve ‘biz’ arasında katı bölünme hatlarının (dividing lines) empoze edilmesi; bireyi kamusal hayattan, hatta tamamen hayattan total / topyekûn dışlamaya itecek süreçlere yol açacaktır.

2. Açık ve Kapalı Kolektif Kimlikler

Her kolektif kimlik, tekraren söylüyorum, ‘onlar’ ve ‘biz’ arasında içeridekiler ve dışarıdakiler ayrımı yapmaktadır. Pek çok durumda bu ayrım, aykırılık ve zıtlık anlamına gelmez. Çok basit bir biçimde Öteki farklı bir dil ya da diyalekt kullanıyor olabilir, bizim öğrendiğimiz bir yiyeceği afiyetle yiyebilir, ya da ‘bizim’ biramız yerine şarap içiyor olabilir. Fakat ayrım daha da derinleştikçe, daha önce ifade ettiğim gibi, kolektif kimlik görece olarak açık olabilir. Hiçbir problemle yüzleşmeden farklı bir kolektif kimlikle bir halka ya da gruba katılabiliriz. Bunun gibi, çoğumuz çoklu kimliklerle demokratik topluluk kişiliklerinde gelişmişizdir. Kuşkusuz, dışarıdakilerin belirli kategorilerini kabul etmeyen kolektif kimliğe sahip gruplar mevcuttur. Ya da uzun bir öğrenme ve başlangıç ritüeli sonunda bu üyeliği kabul edebilecek katılımda gruplar da vardır. Bu durum görece kapalı halka ya da toplulukların diğer gruplara katılamayacağı ve bağlı oldukları toplumun siyasi, kültürel ve sosyal hayatlarına katkı sağlayamayacakları anlamına gelmez. Ne var ki, kolektif kimliklerin bazı tarzları bu kimlikleri paylaşan grup üyelerinin demokratik bir toplumda ciddi problemleri provoke etmesiyle kurgulanır. Zira onlar demokratik düzenin tüm vatandaşların bireysel özgürlüklerine saygı gibi köktenci prensiplerine karşı eylemde bulunurlar.

Demokratik bir toplumda belirli kapalı kimliğe sahip gruplar hangi durumlarda problem yaratabilirler? Açık bir toplumda problematik kolektif kimlikler aşağıdaki ana niteliklere sahip olacaklardır:

- Grup üyeleri (dini topluluk, etnik grup, azınlık kültürü gibi) kimliklerini varlıklarını kabul ederler, yani, onlar kimliklerini diğer kültürel antitelerden keskin bir biçimde ayıran içyapılı gerçek antie olarak ele alırlar (kültürel realizm);
- Onlar kolektif kimliklerini topyekûn ya da en azından çok yüksek derecede kolektivite olarak sunarlar. Öyle ki, tüm gruplar ve bireyler bu kimliğin bir parçasıdır. Böylelikle kolektivist düşünce tarzı ya da kataskopik yaklaşıma sahip olurlar. Kataskopik yaklaşım en kuşatıcı antitenin – burada kolektif kimlik – ön plandadır ve bu gözetlemeye uygun mekândan bu kimliğin bünyesinde yer alan daha küçük birimlere bakarlar. Bunun ötesinde, onların daha düşük düzeydeki daha küçük birimlerin

mevkileri daha yüksek düzeyin bir işlevi olarak yorumlanır. Yani, onların tüm karakteristikleri daha yüksek seviyeden türetilir.

- Kapalı kolektif kimliğin üyeleri zamanımızın sosyal ve kültürel sistematik tarzlarını göz ardı ederler. kolektif kimliğin somutlaştırılması tarihsel gelişmelerin analizini yasaklıyor gibidir. Geçmişin sadece bir yorumu kabul görür ve bu tarih, grup ve grubun varlığını meşrulaştırmak için işlevsel olan geçmiştir;
- Kapalı kimliğe sahip kolektiviteye ait bireyler ve gruplar bu çerçeveye hapsolünür. Bu kolektif kimlik için işlevsel olmayan seçenekleri tercih edemezler.

Sosyal ve kültürel hayatı örgütleyen bu tarzlar bu kimliklerin geliştiği gruplarda toplum için yıkıcı olabilir. 'Ötekilerle' farklılıklar, bu muhakeme tarzı iletildiğinde, köprü olarak görülemez ve değişmezdir. Ortak bir isim koyucu yoktur. Kapalı kolektif kimlikler diğer açık ya da kapalı kimliklerle mukayese edilemez. Bundan dolayı, dini, kültürel ve etnik gruplar gibi farklı kolektif kimliklerin temsilcileri ile sürmekte olan diyalogla beraber fikir ve sanatın özgürce dolaşımı arasında bu açıdan herhangi bir fark yoktur.

Modernleşmeye tepki olarak köktenci hareketlerin yükselişi, dini nitelikte olsun ya da olmasın, kapalı kolektif kimliklerin bu rolüne güzel bir örnek teşkil eder.

3. Halkın Ruhı ('Volkgeist')

Modern ve açık toplumlar çokkültürlüdürler ve bu çokkültürlülük geçmişte ve hala bugün farklılıklarla zenginleştirilmişlerdir. Modern topluma yeni katılanlar pek çok durumda tek referans noktalarının özgün ülkelerinin kültürel ya da etnik geçmişinde 'çokkültürlü kişilikler' geliştirirler. Aynen bunun gibi, nüfusun çoğunluğundan farklı değillerdi ve bugün de değillerdir.

Bununla birlikte, çokkültürlü toplumlar hakkında şu an yapılan tartışmalar farklı bir şekilde çokkültürlü bir toplum tarzına odaklanırlar: Gelecek ya da gelmekte olan toplum 'kültür', 'etniklik' ve 'yabancı hayat tarzı' nosyonlarının ulusal manzarada kalıcı ve ayırt edici unsurlar olarak tahayyül edildiği bir toplumdur. Bu değişim, bazılarının iddia ettiği gibi, ulusal kurumların bu yeni duruma uyumlaştırılmasını zorunlu kılar. Bu uyum ihtiyacı tüm kültürlerin eşit ve kolektiviteler olarak orada olma hakkı fikrine dayanır. Bu kabil tartışmalarda kolektif kimlik fikri ana rol oynar. Aslında, bu tartışmayla 18. yüzyılda Johann Gottrifed Herder Aydınlatma fikrine karşıt olarak her kültürün kendi içindeki özgünlüğe vurgu yapan 'Volkgeist' kavramını gün yüzüne çıkarmasıyla başlayan tarihselcilik ve evrenselcilik arasındaki tartışmayı yeniden başlatıyoruz. Hakikat ve Doğru gibi kavramların

olmadığı evrensel kavramlar, bu kavramların bağlı oldukları özgün kültürel bağlamdan tüm normlar ve fikirler ortaya çıkar. Bu kavramlar sadece bu özgün bağlamda anlaşılabilirler. Burada Aydınlanmanın akılcı ve evrensel öğretilerine karşı, tarihselci düşüncenin radikal muhalefetiyle yüzleşiriz⁷. *Volkgeist* kavramı Avrupa gelişme üzerinde güçlü bir etki bıraktı, Fransa ve Almanya arasındaki ilişkiler başta olmak üzere, bireyin toplum ve devlet arasında kurduğu farklı ve radikal bir ilişkiye işaret eder. Bugün *Volkgeist* kavramını bir halkın kolektif kimliği olarak çevirebiliriz. Kavram geçen yüzyılın seksenli yıllarından başlayarak sosyal bilimlerden ve politik tartışmalardan doğmuştur.

Modern bir toplumda bu tarz bir kolektif kimlik üzerine ana kurumların organize edilmesi uygulanabilir görünmektedir. Kültürel değişim ve kültürel zenginleşme kavramlarına karşıtlık ifade eden *Apartheid* tarzı bir yaklaşıma bizleri yönlendirir. Hatırlanacağı üzere bir önceki başlıkta bu çözüme karşı kendi argümanlarımı ortaya koymuştum⁸. Bununla birlikte, *görece açık kolektif kimlik* kavramı kullanıldığında, modern toplum bazı grupların kolektiviteler olarak özgün haklara sahip bazı talepleriyle ilgili çirkin tuzaklar içeren politikalarından kaçındığı ölçüde çokkültürlü bir yapıya kavuşabilir. Aksi takdirde resmi politikalar *yanlış düzeyde yanıtmacası* (fallacy of wrong level) fiilini işlemiş olur.

Bu kavramla çokkültürlü toplum tartışmaları boyunca gruplara; grubu tanımlarken kendine özgün kimlikle bağlı bireylerin bir araya gelişinden oluşan bir kategori kavramsallaştırılması yerine, bireylerin tabi oldukları özgün bir kolektif kimlik olarak ele alınmıştır. Modern toplumda her birey farklı kimliklerle tanımlanan farklı gruplara ait olma imkânına sahiptir. Bu konu oldukça tartışılması gereken ve bundan dolayı yer yer geniş analizlere tabi tuttuğumuz bir husustur.

Pek çok kolektif kimlik başka yapılarla birlikte yaşayabilir ve farklı kimliklere sahip gruplara ait insanlar bu nedenle sosyal hayatta belirli zorlukları tecrübe etmek zorunda kalmazlar. Bilakis, pek çok durumda pek çok gruba aidiyet hissiyle ama farklı kimliklerle bağlı olan ve hatta çoklu kimlikle de kendini niteleyen biri hayatını zenginleştirir ve pek çok kültürel ve entelektüel birikimin de sahibi olur.

Kültürlerarası ilişkilerde ikili bozunumun rolünün farkındalığına varmak ikinci önemli reçetedir. Bu rol gerçekliği olduğu gibi algılayamayan ulusal ya da kültürel birimin tüm üyelerinin kolektif sembolleri filtreleyerek ve yorumlayarak benimsemesi şeklinde gerçekleşir. Bu kolektif semboller

⁷ Herder, J.G., *Ideen zu einer Philosophie der Menschheit*, 1784; id.; *une autre philosophie de l'histoire*, 1774.

⁸ İnaç, H., *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, MKM Kitabevi, Bursa, 2010b, s. 211

iradeyle kolayca değiştirilebilecek gözlükler değildir. Zira daha önce de belirttiğim gibi bu kolektif semboller grup üyelerinin habitusunda derinden çapalanmıştır. Kültürler arası ilişkilerde tüm partiler gerçekliğe kendi bakışlarıyla ilgilidirler ve kendi kimlikleri temelinde hüküm verirler. Kültürel alış-verişte farklı ulus-devletlere ait kolektiviteler arasında ya da farklı kültürel geleneklere sahip birimleri içinde barındıran ulus-devlette bu bozunum kendini gösterir Her iki taraftan sağlanan bilgi yeniden yorumlanır ve pek çok kez 'Öteki'nin bozunuma uğramış görüntüsü üzerine fark edilebilir bir tesir bırakamaz. Her iki tarafın da ihtimam gösterdiği fikir 'Öteki'nin gerçek resmidir ve 'Öteki' yanlış ya da bozunuma uğramış şekliyle görünür.

Aslında çoğu durumda ortak problem, her iki tarafın kendilerine ait 'Öteki' ile ilgili kolektif sembolleştirilmesinin yüksek bir geçerlilik taşıdığına ikna olmuş olmalarıdır. Hatta kolektif önyargılar bile 'Öteki'ne uygulandığında aynı şekilde kabul görmeyebilir. İki grup ya da kültür arasındaki özel ilişkide bu bozunum güçlü bir biçimde denge dışına çıkabilir. Örnek olarak; Avrupalıların Arap dünyası hakkında kolektif önyargıları araştırmacılar tarafından büyük bir şevk ve tutkuyla tahlil edilir. Bu durum hem Araplar ve hem de Avrupalılar için de geçerlidir. Fakat işin farklı bir boyutu da vardır: Avrupa dünyası hakkında Arap ön yargılarıyla ilgili bir çalışma bulamazsınız. Bu modernleşmenin bir etkisi olarak alınabilir mi? Acaba Avrupalılar Araplardan daha mı modernlerdir? Avrupa dünyasında bozunum mekanizmalarını anlayan ve bilinçli bir biçimde 'Öteki' imajlarını değiştirmeye gönüllü 'çoklu kimlik' (multiple identity) sahibi daha çok insan vardır⁹. Hâlbuki Arap dünyasında durum tam tersi bir istikamette tezahür etmektedir. Bunun en büyük nedeni Avrupalıların sömürgeci olması ve istemlerini örtmek için 'iyi nedenler' bulma zorunluluklarıdır¹⁰. Zira daha önce kolonileştirilmiş olanların bozunuma uğramış bir tablo oluşturmak için geçerli nedenleri yoktur. Bundan dolayı bu kesim gerçeği olduğu gibi görmeye ve göstermeye hazırdır. Burada devleti, kapitalist baskının bir kurbanı olarak burjuva ideolojisinin maskesiyle gören ve gerçekliği böyle algılayan tek proleter olarak değerlendiren Marksist görüşte büyük ölçüde bir paralellik mevcuttur. Hâlbuki burjuvazi bozunuma uğramış bir gerçeklik algısına ve burjuvazi ideolojisiyle sakatlanmış bir zihniyete ve tabii ki ekonomik çıkara dayalı bir sınıfsal ayrışmaya sahiptir.

Kendileri ve Öteki hakkında farklı kolektif sembollere sahip gruplara arasında karşılıklı ilişkilere bakarken, üç farklı kültürlerarası ilişkiden

⁹ İnaç, H., "Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process," Journal of Economic and Social Research, 6 (2), 33-62 (2004), s.34

¹⁰ Bakınız e.g., Dumont, Polémiques sur l'histoire coloniale. Manière de voir 58. Paris: Le Monde diplomatique, Juillet-Ağustos, 2001.

bahsedebiliriz:

- A. Her iki grup kendi kolektif sembollerinin bozunuma uğramış bir Öteki üretmelidir ve sonuç olarak açık bir tartışma kültürlerarası alış-verişte ortaya çıkan problemleri izah edebilir. Tüm üyelerin bu tarz bir görececilikle nitelenmesi gerekmez. Grup üyelerinin bir kısmının onaylayacağı elitlerin çifte bozunuma ikna edilmesi yeterlidir. Ama bu bozunum mütakabil öğrenme süreçlerine engel olmamalıdır.
- B. Grupların biri kolektif sembolün öteki ve ötekinin pozisyonu üzerinde bozunuma uğramış bir görünüme işaret eder. Hâlbuki diğer taraf bozunum tek taraflı olduğuna ikna olmuş durumdadır. Bu durum Avrupa ve Arap dünyası arasındaki ilişkilerde de geçerlidir. Sadece ‘öteki’nin bozunuma uğramış bir karaktere sahip olduğunu düşünen ve söyleyen taraf Arap dünyasının güçlü bir biçimde bozunuma uğramış olduğuna ikna etmeye çalışır. Kuşkusuz birinci taraf bozunumun tek taraflı ve tek tarafa ait olduğu fikrinde ısrarcı olacaktır.
- C. Her iki taraf da Öteki’nin geçerli kolektif sembole sahip olduğuna ikna olursa an zor durum gerçekleşmiş demektir. Sonuç olarak, dış dünyada ve dış dünyada sahip olduğu konumda yanlış bir kolektif sembolleştirmeye sahiptir. Bu durumda ilgi taraflar kendi açılardan Öteki’nin içerden bakışıyla ilgilenme eğilimi göstermezler.

B ve C durumları farklı uluslararası sıklıkla var olacaktır. Modern ve çokkültürlü bir toplumda çekimser değildirlere ve kültürlerarası ilişkilerde A durumuna doğru bir dönüşüm eğilimindedirler. Grupların tüm katılımcılarının hali hazır durumda ötekine (potansiyel) dost ve vatandaş gözüyle bakma eğilimini paylaşacaklarını söylemiyoruz. Fakat çoğu Avrupa ülkesinde sosyal ve kültürel değişik ‘Öteki’ne karşı açık zihinli insanlar üretme eğilimindedirler. Bu insanlar kategorisi kültürlerarası ilişkilerde Öteki hakkında görece yüksek öğrenme potansiyeline sahip olacaktır.

4. Sonuç: Kolektif Kimliklerin Kullanımı ve İstismarı

Kolektif kimlik, kültürel kimlik, ulusal kimlik ya da etnik kimlik kavramlarına işaret ederken hangi düzeyi ele aldığımızı gösterme hususunda çok dikkatli olmalıyım: bireysel ya da kolektif. Bunun ötesinde, yanlış düzey yanılması tuzağına düşmemek konusunda ihtiyatlıyım. Bundan dolayı kolektif kimlik olarak bu tür şeylerin belirli bir kolektiviteye ait olduğunu söyleyen kişilerin niteliklerini belirleyen nitelikler olarak kolektif düzeyde mevcut değildir. Kolektif kimlik sadece grup üyeleri ortak bir kimliği

paylaşma talebinde bulunduğu zaman var olur. Fakat bu ortak kimlik bireylerin bilinçleriyle kurgulanır. Bu ortak kimlik tanımını paylaşmayan diğer kişilerin talepleriyle bir sonuca varılamaz. Bunun ötesinde, kolektif kimlik talebinde bulunan bu ortak kimliğin birkaç parametresine katılan gruplar, dışarıdakiler tarafından aynı sepete konamaz.

Kolektif kimlikler bu kavramı belirli bireysel kategoriler için hedef ve avantajlara ulaşma stratejilerinin önemli bir unsuru olarak kullanan bireylerin icat ya da kurguları olarak değerlendirilir. Kolektif kimliğin kullanımı akılcı tartışmanın ulusal kültürlerarası grup ilişkilerinde kaçınılmazlığına dikkat çeker. Bunun en önemli nedeni 'kişinin kültürel özgünlüğünü' ifade eden 'etnik kimliğin' kültürel farklılıkların korunması gerektiğine inanan dünyada 'kutsal' görülmesidir. Pek çok geleneksel ayırım, tarihsel söylemle, henüz çok yeni icatlardandır. Bu bağlamda Bayart kültürel argümanın daima farkındalık gösterisi yansıttığının son derece tabii olduğunu iddia etmektedir¹¹.

Kolektif kimlik kavramı çok dikkatli kullanılması gereken kaygan bir kavramdır. Bunun ötesinde, sosyal grupların kolektif kimliklerine saygı talepleri önemle analiz edilmelidir. Önemli bir problem belirli bir kapalı kimliği talep eden gruplarca gündeme getirilir. Öyle ki bu gruplar kendi icaplarını uymak zorunda olan dış dünyadan ahlaken üstün bir kolektivite olarak değerlendirirler. Bu tarz talepler demokratik toplumun temel prensipleriyle kolayca uzlaştırılmaz. Aslında kolektif kimlikli bir gruba ait göründüklerinden dolayı belirli haklar talep eden insanlar bireyin demokratik üstünlük ilkesine karşıt davranırlar. Belirli bir gruba aidiyetleri temelinde belirli hak ve imtiyazlar talep ederler. Ki bu yaklaşım, bireysel başarı ve erdemin yüceltildiği modern topluma ters düşmektedir. Bundan dolayı kişinin kolektif kimliğine saygı, belirli hakları elde etmeyi istemekle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu yolla bu kolektif talepler demokratik bir toplumda geçerli argümanlar olarak kabul edildiği andan itibaren, kişisel başarı ve ödül arasındaki bağ zayıflar.

Demokratik bir toplumda bu tarz kolektif talepler politik süreç tarafından sıkça sınırlandırılır. Ama pek çok durumda kapalı kolektif kimliğe sahip gruplar siyasi iktidarı fethetmeyi ve kapalı kolektif kimlik fikrine dayalı siyasal rejimi yerleşik hale getirmeyi başardılar. 'İrksal açıdan saf olmayandan' ırki arılığe sahip olanı' üstün tutan Nazi Almanya'sındaki gibi aynı mekanizma SSCB ve diğer komünist sistemlerde 'doğru bir biçimde inanlar' ve "toplum dışına itilmişler" ayırımına dayandırılmıştır. Tekrar İran'da köktenci Müslüman rejimlerin altında bu mekanizmaya şahit oluyoruz. Çok yakın zamanda İslam'ın belirli ve katı bir yorumuna dayanan Afganistan'da

¹¹ Bayart, J-F., L'illusion identitaire. Paris: Fayard, 1996, s.26.

da benzer bir duruma rastladığımız söyleyebiliriz. Tüm bu durumlarda kişiler mutabakata dayalı haklar eve özgürlükler elde ederler. Yahut da bu kişiler, uzlaşmayı reddettiklerinde ya da başka zeminlerde yönetici sınıfı tarafından 'arzu edilmeyen unsurlar' olarak etiketlendiklerinde sistemden dışlanırlar. Tüm bunlar bireysel yetkinliklere ve kişisel erdem ilkesine derin bir saygısızlık ve kayıtsızlığın bir ifadesidir.

Fakat demokraside bu kolektivist düşünce tarzları olumsuz etkilerden masun değildir. Bu durum 'çokkültürlü toplum' hakkındaki tartışmalarda ve bu tartışmaya bağlı politikalarda vuzuha kavuşur. Azınlıkların kolektif kimlikleri hakkındaki fikirlere dayalı olarak demokrasilerimizde kadının erkeğe karşı eşitsiz konumu, örneğin poligami ve haksız pozitif ayrımcılık reddedilmektedir.

Söylemek istediğim; kolektif taleplerin tüm varyasyonları bizim tanımladığımız kolektivist kimlik tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir. Pek çok durumda kolektif eylemler demokratik süreçlerin bir parçasıdır. Örneğin işçiler fabrikanın kapatılıp işin paydos edilmesini protesto ettiklerinde, öğrenciler ve üniversite kadrosu hükümet tarafından üniversite kaynaklarının kesilmesine karşı çıktıklarında, kadınlar cinsel eşitliğe dayalı iş şartları talep ettiklerinde hep ilgili bireylerin çıkarlarına dayalı kolektif eylem örnekleridir. Ne var ki, (kapalı) kolektif kimliklere sahip grupların talepleriyle ilgili yapılacak hiçbir şey yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

- Erikson, E.H., Identity, psychosocial. İçinde: D.L. Sills, ed., International Encyclopaedia of the Social Science. The Macmillan Company & The Free Press, 1968, Cilt 7, s.61.
- Roosens, E., Ethnicity as a creation: some theoretical reflections. İçinde: Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M. (eds.), Nationalism, ethnicity, and cultural identity, Utrecht University, 1995, s.30.
- Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M., Introduction: cultural identity and development in Europe. İçinde: Benda-Beckmann, K.von, Verkuyten, M. (eds.), o.c., 1995, s.17.
- Dumont, L., Essais sur l'individualisme. Une perspective anthropologique l'idéologie moderne. Paris: éditions du Seuil, 1983, s.119.
- Pareto, V., Traité de sociologie générale. (Euvres complètes, Cilt XI, ed. Busino G.). Genève: Librairie Droz, 1968 (1917-1919, 2.cilt), 1089-1112.

- Herder, J.G., *Ideen zu einer Philosophie der Menschheit*, 1784; id.; *une autre philosophie de l'histoire*, 1774.
- Dumont, L., *Polémiques sur l'histoire coloniale. Manière de voir* 58. Paris: Le Monde diplomatique, Juillet-Ağustos, 2001.
- Bayart, J-F., *L'illusion identitaire*. Paris: Fayard, 1996, s.26.
- İnaç, H., *Faşizmin ve Sosyalizmin Sosyo-politik Kökenleri*, MKM Kitabevi, Bursa, 2010a, ss.110-112
- İnaç, H., *AB'ye Entegrasyon Sürecinde Türkiye'nin Kimlik Problemleri*, MKM Kitabevi, Bursa, 2010b, s. 211
- İnaç, H., "Identity Problems of Turkey during the European Union Integration Process," *Journal of Economic and Social Research*, 6 (2), 33-62 (2004), s.34

